

УДК 343.102:343.97.022-053.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.56>

ДО ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ УЧАСНИКІВ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Пясковський В.В.,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7954-1018
e-mail: pwwadd@gmail.com*

Семенов В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2036-3450
e-mail: semenovkiev@meta.ua*

Пясковський В.В., Семенов В.В. До питання залучення додаткових учасників під час допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів.

У статті розглядаються проблемні питання залучення додаткових учасників до допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів у кримінальному процесі України. Зазначається, що допит як ключова слідча (розшукова) дія вимагає комплексного підходу, що повинен враховувати процесуальні, психологічні, педагогічні та етичні аспекти, особливо з огляду на вразливість неповнолітніх потерпілих.

Автори аналізують положення статті 226 КПК України, яка передбачає обов'язкову участь під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря, констатуючи відсутність чітко визначеного порядку їх залучення. Особливу увагу приділено ролі законного представника (батьків, опікунів, представників органів опіки). Підкреслюється необхідність індивідуального підходу з урахуванням характеру сімейних відносин, рівня довіри дитини та можливого негативного впливу законного представника (наприклад, у випадках домашнього насильства). У статті зазначається, що присутність близької особи може як сприяти, так і ускладнювати допит неповнолітнього потерпілого.

Обґрунтовується функція педагогів і психологів як посередників, що забезпечують психологічну безпеку, адаптацію запитань до віку та емоційного стану дитини, а також запобігання повторній травматизації. Автори наголошують на потребі залучати спеціалістів з відповідною освітою та практичним досвідом роботи з дітьми, бажано знайомих з допитуваним, для створення довірливої атмосфери під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії. Водночас критикується відсутність чітких підстав і мети їх залучення та механізму компенсації витрат, що призводить до формалізму та додаткового навантаження на слідчого.

Здійснюється акцент на превентивній ролі лікаря під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого, зокрема, моніторингу фізичного та психічного стану, особливо у випадках стресу, розумової відсталості чи інших медичних потреб дитини.

Дослідження базується на аналізі положень КПК України, наукових праць та практики розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх.

Ключові слова: допит неповнолітніх, насильницькі злочини, учасники допиту, законний представник, педагог, психолог, лікар, кримінальний процес.

Pyaskovskyi V.V., Semenov V.V. On the issue of involving additional participants during the interrogation of minor victims of violent crimes.

The article examines problematic issues related to the involvement of additional participants in the interrogation of minor victims of violent crimes within the criminal procedure of Ukraine. It is noted that interrogation, as a key investigative (search) action, necessitates a comprehensive approach that accounts for procedural, psychological, pedagogical, and ethical aspects, particularly given the vulnerability of minor victims.

The authors analyze the provisions of Article 226 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which mandates the obligatory participation of a legal representative, a pedagogue or psychologist during the interrogation of a minor victim, and, if necessary, a physician, while highlighting the absence of a clearly defined procedure for their involvement. Particular attention is devoted to the role of the legal representative (parents, guardians, or representatives of guardianship authorities). The necessity of an individualized approach is emphasized, taking into account the nature of family relations, the child's level of trust, and the potential negative influence of the legal representative (for instance, in cases of domestic violence). The article states that the presence of a close person may either facilitate or complicate the interrogation of the minor victim.

The function of pedagogues and psychologists as intermediaries is substantiated; they ensure psychological safety, adapt questions to the child's age and emotional state, and prevent secondary traumatization. The authors stress the need to involve specialists with appropriate education and practical experience working with children, preferably those familiar with the interviewee, to foster a trusting atmosphere during the examined investigative (search) action. At the same time, criticism is directed at the lack of clear grounds and purposes for their involvement, as well as mechanisms for compensating expenses, which leads to formalism and additional burden on the investigator.

Emphasis is placed on the preventive role of the physician during the interrogation of the minor victim, including monitoring of physical and mental health, particularly in cases of stress, intellectual disability, or other medical needs of the child.

The study is grounded in an analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, scholarly works, and the practice of investigating violent crimes committed against minors.

Key words: interrogation of minors, violent crimes, interrogation participants, legal representative, pedagogue, psychologist, physician, criminal procedure.

Постановка проблеми. Захист дитини, яка постраждала від насильства, передбачає не лише забезпечення її фізичної безпеки, а й неухильного дотримання належних стандартів під час проведення процесуальних дій за її участю. Серед них допит посідає особливе місце як одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій. Як справедливо вказують І.П. Осипенко і О.О. Калітник, допит неповнолітніх вважається одним із найскладніших видів допиту, адже саме він охоплює собою процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний та етичний аспекти [1, с. 440]. З огляду на це, такий допит вимагає від слідчого не лише глибокого знання процесуальних норм, а й високого рівня професійної підготовки.

Практика розслідування кримінальних правопорушень свідчить, що проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих, особливо допиту, нерідко викликає у слідчих певні труднощі. Причиною цього, зокрема, є відсутність чіткого нормативного врегулювання порядку залучення додаткових учасників до цієї процесуальній дії. У зв'язку з цим, виникає низка практичних і теоретичних питань, пов'язаних із належною підготовкою, функціями, роллю та межами участі кожного з таких учасників під час проведення допиту.

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз проблем залучення додаткових учасників (законного представника, педагога, психолога, лікаря) до допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, визначення їх ролі, мети та функцій у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів активно обговорюються в українській юридичній науці. Окремі аспекти допиту неповнолітніх потерпілих були предметом досліджень В.І. Алексеїчук, Д. Васіна, Ю. Гошовської, О.М. Гуміна, А.В. Даниленка, Т.І. Мальованої, Н.М. Максимішина, М.Я. Никоненка, І.П. Осипенка, І. Пилипенка, Є.В. Повзика, К.С. Тищенко, Н.В. Хмелевської, В.Ю. Шепітька та інших.

Загалом, дослідники зосереджуються на тактичних і психологічних аспектах допиту, особливостях встановлення психологічного контакту з дитиною та правових гарантіях її захисту. Водно-

час питання залучення до допиту неповнолітнього потерпілого додаткових учасників – законного представника, педагога, психолога та лікаря розглядається фрагментарно й без належної систематизації, що зумовлює потребу подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Допит неповнолітнього потерпілого передбачає обов'язкову участь додаткових учасників, серед яких – законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар (ст. 226 КПК України) [2]. Поряд із цим КПК України не містить роз'яснень, який саме педагог та лікар якої спеціалізації повинні залучатися під час допиту за участі неповнолітнього [3, с. 126]. Також законодавець не конкретизує, хто саме з цих осіб має бути залучений у кожному конкретному випадку, що покладає відповідальність за відповідне рішення на слідчого.

Відповідно до ст.ст. 59, 44 КПК України як законні представники неповнолітніх можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній [2].

Під час вирішення питання залучення до участі в допиті законного представника неповнолітнього, на наш погляд, особливого значення повинен набувати індивідуальний підхід, який передбачає, зокрема, попереднє з'ясування характеру стосунків у родині та рівня довіри дитини до одного з батьків чи опікунів. Такий підхід є вкрай важливим у випадках, коли насильницький злочин було вчинено одним із членів сім'ї, адже присутність близької для дитини особи може істотно вплинути на її здатність вести відвертий і вільний діалог під час допиту. Водночас необхідно враховувати не лише формально-правовий статус особи, яка залучається до допиту як законний представник, а й характер вчиненого щодо дитини злочину. Наприклад, у випадках сексуального насильства над дівчинкою участь чоловіка, навіть якщо це її батько, може бути психологічно некоректною та небажаною, оскільки здатна знизити рівень комунікативної відкритості та довіри дитини.

Крім того, як свідчить практика, нерідко законні представники з числа батьків або опікунів не лише не сприяють, а й ускладнюють проведення допиту: намагаються впливати на зміст показань неповнолітнього, демонструють упередженість чи створюють інші перешкоди здійсненню слідчої (розшукової) дії з будь-яких причин. У зв'язку з цим, особливої ваги набуває своєчасне виявлення можливого негативного впливу батьків на дитину, що може проявлятися у формі нав'язування певної позиції або переконування уникати повних та правдивих показань. Нейтралізація такого впливу є необхідною умовою забезпечення достовірності показань, тоді як налагодження конструктивної взаємодії із законними представниками дозволяє слідчому значно полегшити подальше розслідування.

Відтак, залучення законного представника до участі в допиті має здійснюватися з особливою уважністю, з урахуванням не лише правових вимог, а й емоційного стану та потреб дитини.

У цьому зв'язку, також варто звернути увагу, що ч. 3 ст. 227 КПК України надає слідчому або прокурору право у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього потерпілого, обмежити його участь не лише у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а й в усьому кримінальному провадженні, замінивши його іншим законним представником. Таке рішення може бути прийняте як за клопотанням малолітнього або неповнолітнього, так і з ініціативи особи, яка здійснює досудове розслідування. Також, згідно з ч. 4 ст. 44 КПК України, у разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим [2]. Водночас, як слушно зауважує І. Пилипенко, подібне усунення допускається лише за наявності вагомих підстав і застосовується у виняткових випадках [4, с. 113].

Що стосується участі в допиті неповнолітнього потерпілого інших учасників, у науковій літературі обґрунтовується позиція, що з метою створення сприятливої обстановки, відчуття комфорту та захищеності доцільно запрошувати педагога, який безпосередньо знає та навчає допитуваного [5, с. 137]. Присутність такої особи виступає важливим психологічним чинником підтримки, адже вона формує у дитини почуття довіри, впевненості та безпеки. Водночас цього недостатньо, адже процес отримання показань повинен ґрунтуватися не лише на врахуванні освітнього середовища, в якому перебуває дитина, а насамперед на її психологічних особливостях, рівні розвитку та знаннях, що відповідають її віковим характеристикам. При цьому чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить чітко визначеного віку, з якого неповнолітні можуть

бути допитані як потерпілі чи свідки. Це створює певні труднощі у правозастосуванні, оскільки сприйняття та відтворення подій у дітей різних вікових груп істотно відрізняється.

Крім того, очевидно, що здатність дитини правильно розуміти події та надавати відомості про них залежить не лише від віку, а й від рівня інтелектуального та емоційного розвитку, що зумовлює необхідність індивідуального підходу до кожного випадку. Як слушно підкреслює Н.В. Хмелевська, визначення можливості допитати дитину необхідно доручити психологу, який міг би надати свою оцінку ситуації [6, с. 105]. У цьому контексті саме психологи та педагоги в кожному конкретному випадку, щодо конкретної дитини повинні визначити, чи здатна вона правильно сприймати і розуміти ті події, які спостерігала [7, с. 20].

І. Цилюрик та О. Коцюба зазначають, що присутні під час допиту педагог або психолог можуть переформулювати питання, що підлягають встановленню, зробити їх доступнішими для сприйняття дитиною [8, с. 251].

Залучення психолога є виправданим також у випадках, коли внаслідок вчиненого кримінального правопорушення малолітньому потерпілому було завдано моральних страждань, що спричинили тимчасовий хворобливий стан (стрес, тривале перебування у стані страху тощо) [5, с. 137]. Психолог не лише допомагає знизити рівень психоемоційного напруження дитини, а й надає слідчому рекомендації щодо оптимальної тактики проведення допиту, враховуючи індивідуальні особливості сприйняття та емоційного стану потерпілого.

На наш погляд, педагог або психолог виконують надзвичайно важливу функцію посередника між неповнолітнім та слідчим. Їхня присутність дає змогу забезпечити психологічно безпечну атмосферу для дитини, допомогти адаптувати запитання слідчого до рівня розвитку й емоційного стану допитуваного, а також знизити рівень тривожності. Участь таких спеціалістів не лише сприяє отриманню повних і достовірних показань, а й істотно зменшує ризик повторної психологічної травматизації неповнолітнього потерпілого, що повністю відповідає міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини.

Разом із тим виникає цілком логічне питання: хто саме може бути запрошений як педагог чи психолог? Законодавець на даний час залишає це питання неврегульованим, а отже, слідчий має право запросити будь-якого спеціаліста. Водночас участь педагога або психолога під час допиту неповнолітнього потерпілого повинна мати не формальний, а змістовний характер. Тому цілком слушною вважаємо позицію Д. Васіна, що педагог або психолог, який залучається до проведення допиту неповнолітнього, повинен мати відповідні знання, отримані під час здобуття вищої освіти за спеціальністю (при цьому обов'язково до матеріалів кримінального провадження мають бути долучені завірені належним чином копії документів про здобуття педагогом або психологом освіти), а також практичний досвід роботи з дітьми [9, с. 246].

Разом з тим, очевидно, що ефективність участі в допиті спеціаліста визначається не лише його професійною підготовкою. Якщо педагог чи психолог є для дитини абсолютно незнайомою особою, користі від його участі для неповнолітнього, на наш погляд, буде небагато. Саме тому деякі науковці пропонують закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві вимогу, відповідно до якої до участі у допиті запрошується педагог чи психолог, який уже мав контакт із дитиною або безпосередньо знайомий із нею. Такий підхід, на їх думку, дозволить створити більш довірливу атмосферу, налагодити психологічний контакт і, зрештою, забезпечити ефективність усього кримінального провадження [10, с. 20]. Виключенням із даного положення може бути ситуація, коли між неповнолітнім і викладачами навчального закладу, в якому він навчався або навчається, склалися неприємні стосунки, оскільки участь кого-небудь з них в допиті може призвести до ускладнень у встановленні психологічного контакту з допитуваним.

Однак проблема є набагато глибшою. Як справедливо зазначає в даному контексті В.В. Гірук, чинне законодавство не визначає ані обставин, за яких слід запрошувати педагога чи психолога, ані вимог до їхньої професійної кваліфікації, ані цілей їх залучення, ані механізму компенсації витрат, пов'язаних з їх участю у слідчих (розшукових) діях. Відсутність чітко встановленої процедури створює, на думку автора, дві основні проблеми: по-перше, пошук відповідного спеціаліста фактично лягає на плечі слідчого; по-друге, участь психолога або педагога часто набуває формального характеру, адже їхня присутність забезпечується на безоплатній основі. У результаті, слідчий позбавляється реальної підтримки у встановленні психологічного контакту з дитиною та застосуванні належної тактики допиту для отримання повних та об'єктивних показань [5, с. 138].

Також доцільно звернути увагу і на питання участі лікаря у проведенні допиту. Як наголошує Н.М. Максимішин, його залучення є необхідним у випадках, коли внаслідок злочину у потерпілого виникли тимчасові розлади психічної діяльності чи фізичного здоров'я [11, с. 155]. На думку І.П. Осипенка та О.О. Калітник, необхідність присутності лікаря визначається слідчим з урахуванням розвитку малолітнього, його захворюваності або особливих потреб медичного характеру [1, с. 440].

Окремі науковці акцентують увагу на необхідності обов'язкової участі лікаря-психіатра у випадках допиту неповнолітнього, визнаного розумово відсталим. Це зумовлено тим, що саме лікар-психіатр є фахівцем із питань патології розумового розвитку і може надати професійну оцінку здатності дитини правильно сприймати запитання та відтворювати відомості про події. При цьому важливу інформацію про психічний стан неповнолітнього можна отримати не лише з медичної документації, а й від батьків, близьких родичів, педагогів або на основі власних спостережень слідчого за поведінкою дитини [12, с. 598].

На наш погляд, присутність лікаря має подвійне значення: з одного боку, він контролює фізичний та емоційний стан дитини під час проведення слідчої (розшукової) дії, своєчасно реагуючи на можливе погіршення самопочуття, а з іншого – забезпечує додаткові гарантії дотримання прав та інтересів неповнолітнього. Таким чином, лікар під час допиту неповнолітнього потерпілого виконує не лише допоміжну, а й превентивну функцію. Медичний фахівець здатен своєчасно виявити ознаки перевтоми, стресу чи психічних розладів, попередити їх поглиблення та надати необхідні рекомендації слідчому щодо подальшої комунікації. Це дозволяє поєднати завдання кримінального провадження з обов'язком держави гарантувати збереження фізичного та психічного здоров'я дитини, що цілком відповідає міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі.

Висновки. Допит неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів потребує залучення додаткових учасників для забезпечення психологічної безпеки дитини та достовірності отриманих показань.

Під час вирішення питання про залучення до участі в допиті законного представника неповнолітнього особливого значення набуває індивідуальний підхід, що повинен враховувати як емоційний стан дитини, так і можливий вплив дорослих на її поведінку.

Педагог або психолог під час допиту виконують роль посередника між слідчим і дитиною, сприяючи встановленню довіри та забезпеченню комфортної комунікації, тоді як лікар контролює фізичний і психоемоційний стан неповнолітнього, запобігаючи можливим негативним наслідкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Осипенко І.П., Калітник О.О. Допит неповнолітньої особи у кримінальному провадженні та його особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 439–441. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/109>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Повзик Є.В. Актуальні питання допиту малолітньої, неповнолітньої особи під час досудового розслідування. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*. IV Харківський кримінальний процесуальний полілог. 2023. № 4. С. 124–127. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19602/1/Povzyk_A124-127.pdf.
- Пилипенко І. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 110–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_3_17.
- Гірук В.В. Тактичні та процесуальні засади допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. Ч. 2. С. 137–141. URL: https://www.navs.edu.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2017/materialy_2_24112017.pdf.
- Хмелевська Н.В. Особливості участі неповнолітніх потерпілих та свідків у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 100–108. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/100-108>.

7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>.
8. Циліорик І., Коцюба О. Залучення спеціаліста до допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 249–258. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2022.36.249>.
9. Васін Д. Допит потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 244–248. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/47.pdf>.
10. Денисовський М.Д., Томчук І.О., Слотюк В.А. Деякі особливості проведення допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 11 (33), Т. 2. С. 16–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjju_2020_11%282%29__4.
11. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-21.pdf>.
12. Гумін О.М. Особливості допиту неповнолітніх у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024 № 4. С. 597–600. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/141>.